

بررسی تأثیر سوگیری‌های شناختی در تصمیم‌گیری راهبردی امنیتی^۱

عظیم‌علیزاده^۲، نیما فریدنی^۳، سید حسن بتولی^۴

پذیرش مقاله: ۱۴۰۴/۰۸/۱۹

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۶/۲۲

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی تأثیر سوگیری‌های شناختی در فرایند تصمیمات راهبردی امنیتی با تمرکز بر بعد تصمیم‌گیری راهبردی انجام شده است. سؤال اصلی مقاله حاضر این است که: «کدام سوگیری‌های شناختی بیش‌ترین تأثیر را بر بعد تصمیم‌گیری راهبردی دارند». نوع پژوهش از لحاظ ماهیت، توصیفی و از نظر هدف، کاربردی است. روش پژوهش، آمیخته است. جامعه آماری شامل خبرگان امنیتی و راهبردی و کارشناسان روانشناسی و علوم شناختی است. نمونه‌ها به صورت هدفمند تا دستیابی به سطح اشباع نظری انتخاب شدند. در این پژوهش روش تحلیل اسنادی برای بررسی منابع و متون مرتبط و روش میدانی (پرسش‌نامه و مصاحبه) برای کسب نظرات و آرای خبرگان مورد بهره‌برداری قرار گرفتند. جهت تجزیه و تحلیل داده‌های گردآوری‌شده از میانگین، انحراف معیار، خطای استاندارد، آزمون ناپارامتری فیشر و نرم‌افزار SPSS-24 استفاده شد. یافته‌های پژوهش، میانگین رتبه‌ای هر یک از سوگیری‌های شناختی در بعد تصمیم‌گیری راهبردی را بر اساس پاسخ خبرگان به پرسش‌نامه، نشان داد. بر اساس نتایج پژوهش، از میان سوگیری‌های شناخته‌شده تا به امروز، مؤثرترین سوگیری‌ها بر بعد تصمیم‌گیری راهبردی در تصمیمات راهبردی به ترتیب کدام‌اند.

واژگان کلیدی: سوگیری‌های شناختی، کدکس سوگیری‌های شناختی، تصمیمات راهبردی، امنیت داخلی، بحران‌های اجتماعی.

۱. این مقاله مستخرج از طرح پروژه جایگزین خدمت، پژوهشکده امنیت داخلی، پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس شهید سپهبد پاسدار حاج قاسم سلیمانی، دانشگاه عالی دفاع ملی است.

۲. استادیار پژوهشکده امنیت داخلی، پژوهشگاه دفاع مقدس، تهران، ایران. رایانامه: a.alizadeh.phd@gmail.com

۳. پژوهشگر پژوهشکده امنیت داخلی، پژوهشگاه دفاع مقدس، تهران، ایران (نویسنده مسئول). رایانامه: nima.fa13@gmail.com

۴. پژوهشگر پژوهشکده امنیت داخلی، پژوهشگاه دفاع مقدس، تهران، ایران. رایانامه: rasoolih99@gmail.com

۱. مقدمه

هر نشانه‌ای که ما از دنیای پیرامون مشاهده و درک می‌کنیم، یک نوع داده و در شکل پردازش شده‌اش، اطلاعات است. ما در دوره‌ای زیست می‌کنیم که به دوران «انقلاب فناوری اطلاعات» شناخته می‌شود. اینترنت و ابزارهای پیرامونی آن مانند شبکه‌های مجازی و تلفن‌های هوشمند، در حال شکل دادن زندگی ما به گونه‌ای اطلاعات‌محور هستند؛ ولی یک مشکل وجود دارد، یک مشکل تکاملی. مغز ما در همین چند دهه نسبت به اجداد کشاورزمان تغییر کرده است اما ویژگی‌های بنیادین ذهن ما موجب می‌شود در بهره‌گیری از اطلاعات (در هر سطح و مقداری)، کاستی‌های جدی داشته باشیم؛ این موضوع در تصمیم‌گیری‌های روزمره ما تأثیر زیادی دارد (مرادیان، ۱۴۰۲: ۴۱).

خطاها یا انحرافات شناختی، خطاهایی هستند که در فرایند شناخت و تفسیر اطلاعات و رویدادها توسط انسان‌ها رخ می‌دهند. این خطاها ممکن است به دلیل محدودیت‌های شناختی فرد، ناهماهنگی بین اطلاعات جمع‌آوری شده، نوع و شدت تحریکات حسی و... رخ دهند؛ این امر می‌تواند در تحلیل و تصمیم‌گیری‌های ما تأثیر بسیار زیادی داشته باشند و در برخی موارد به تصمیمات نادرست و آسیب‌های جدی منجر شود.

ویژگی‌های عمده خطاها و «سوگیری‌های شناختی»^۱ این است که همگی در نتیجه‌ی انحراف از واقعیت اتفاق می‌افتند حتی اگر افراد پیشاپیش از آن‌ها اطلاع داشته باشند، اجتناب و گیر نکردن در چنین دام و تله‌ای کار بسیار دشواری است. این خطاها همیشه به صورت سیستماتیک و سازمان‌یافته در گروهی از افراد بروز پیدا می‌کند (آل‌داود، ۱۴۰۲).

در فرایند تصمیم‌گیری، شناخت و دریافت صحیح اطلاعات پیرامون یک موضوع، مهم‌ترین مرحله است. هرچه شناخت بهتر و کامل‌تر باشد در ادامه، تصمیم‌گیری به نحو بهتری پیگیری می‌شود و در غیر این صورت تصمیم‌گیری، نتیجه مناسبی نخواهد داشت.

«تصمیمات راهبردی»^۲ به تصمیماتی گفته می‌شود که برای سازمان اهمیت ویژه‌ای دارند. این تصمیم‌ها مستلزم به کارگیری منابع زیاد است. احتمال منافع یا ضررهای عمده

1. Cognitive Biases

2. Strategic Decisions

در نتیجه تصمیم‌های راهبردی و اتخاذ آن‌ها وجود دارد. تصمیم‌های راهبردی عمدتاً بسیار پیچیده‌اند؛ و این ویژگی آن‌ها را به موضوعی جالب برای مطالعه تبدیل می‌کند (رستمی، ۱۳۷۸).

تصمیم‌گیری و ترسیم راهبردها، مهم‌ترین وظیفه مدیران سازمان‌های حفاظتی، اطلاعاتی و امنیتی است که با توجه به حساسیت نقش سازمان‌های حفاظتی و امنیتی در ایجاد امنیت، این امر از حساسیت بیشتری نسبت به دیگر سازمان‌ها برخوردار است. از دیدگاه برخی امنیت‌پژوهان، رژیم سیاسی به معنی صاحبان قدرت و نخبگان ابزاری، قدرتمندترین مرجع امنیت به‌شمار می‌روند (کریمی مله، ۱۳۸۴).

در «امنیت داخلی»^۱ وجوه امنیت سیاسی، قضایی، فرهنگی و اجتماعی مورد بحث قرار می‌گیرد و وضعیتی است که سازمان حکومت و مناسبات درونی‌اش ضمن اطمینان از استمرار بقا، از تهدید و خطرهای بالفعل و قریب‌الوقوع، مصون و نسبت به موجودیت خود احساس ناامنی و خطر نداشته باشد. از جمله بحران‌هایی که ممکن است حیات سازمان‌ها و جامعه را به خطر بیندازند، «بحران‌های اجتماعی»^۲ هستند. بحران‌های اجتماعی به‌صورت تعارض‌های اجتماعی، ناآرامی، فشارهای برهم‌زننده سیاسی، شورش‌ها و اعتصاب‌های بی‌مهار برای درخواست‌های اقتصادی و همانند آن‌ها ظاهر می‌شوند.

با توجه به بالا رفتن آگاهی‌های اجتماعی و پیشرفت جوامع بشری، مطالبات و خواسته‌های مردم و گروه‌های اجتماعی افزایش یافته است. اختلاف منافع و دیدگاه‌های مدیران و کارفرمایان و تصمیم‌گیران با مدعیان، پدیده نارضایتی در جمعیت‌های شهری به‌صورت اعتراض‌آمیز و ناآرامی بروز می‌کند (کومبز و لافر، ۲۰۱۸).

با در نظر گرفتن خلأ مطالعاتی که در پژوهش‌های مرتبط با امنیت داخلی در حوزه بحران‌های اجتماعی و تأثیر سوگیری‌های شناختی در فرایند تصمیمات راهبردی امنیتی دولت‌های مختلف وجود دارد و این مسئله که تاکنون هیچ پژوهشی، تا آنجا که محقق بررسی کرده، به‌طور خاص در زمینه مطالعه همه سوگیری‌های شناختی به‌صورت یکجا و

1. Homeland security
2. Social crises
3. Coombs and Laufer

نقش آن‌ها در راهبردهای امنیتی کشور صورت نگرفته است، انجام پژوهش حاضر الزامی است.

علاوه بر اصیل و جدید بودن، انجام پژوهش حاضر از اهمیت و ضرورت ویژه‌ای برخوردار است؛ چراکه در موقعیت‌های مختلف دولت‌ها مجبور به اتخاذ تصمیماتی هستند که ممکن است سوگیری‌هایی در آن‌ها وجود داشته باشد. این موضوع در مورد کشوری مانند ج.ا.ایران که سالیان زیادی است از همه سو مورد تهاجم امنیتی و فرهنگی و به تبع آن، بحران‌های اجتماعی قرار دارد، اهمیت مضاعفی پیدا می‌کند؛ چراکه در این شرایط، خطرات و تهدیدهای بیشتری متوجه دولت‌هاست و تصمیم‌های سوگیرانه می‌تواند امنیت کشور را تحت تأثیر قرار دهد. همچنین در جنگ شناختی، دفاع مناسب، حداقل مستلزم افزایش سطح آگاهی عمومی و متقاعدسازی عمومی در سطوح وسیع و توسعه این جنگ است (دفاعی). از سویی دیگر، مزیت در جنگ شناختی به کسی می‌رسد که اول حرکت کند و زمان، مکان و وسیله حمله را انتخاب کند (تهاجمی) (سلطانی، محمدی‌منفرد و جاودانی‌مقدم، ۱۴۰۱).

پژوهش حاضر درصدد پاسخگویی به این سؤال اصلی است که: «بر اساس کدکس سوگیری‌های شناختی^۱، مؤثرترین سوگیری‌های شناختی بر بعد تصمیم‌گیری راهبردی در تصمیمات راهبردی امنیتی، به ترتیب کدام‌اند؟».

۲. مبانی نظری و پیشینه‌شناسی تحقیق

۲-۱. پیشینه تحقیق

«کورتلینگ»، «پارادیس» و «ساسن-ون میر»^۲ در پژوهشی مشترک تحت عنوان «سوگیری شناختی و چگونگی بهبود تصمیم‌گیری پایدار» (۲۰۲۳) توضیح می‌دهند که چگونه تمایلات یا تحریف‌های سیستماتیک در قضاوت و تصمیم‌گیری انسان، که به عنوان «سوگیری‌های شناختی» شناخته می‌شود، به این امر کمک می‌کنند که تغییرات کافی در تصمیم‌گیری و رفتار ما برای

1. The cognitive bias codex

2. Korteling, Paradies, Sassen-van Meer

حفظ منابع طبیعی و جلوگیری از بلایای آینده (طبیعی) ایجاد نشود. بر اساس استدلال آن‌ها سوگیری‌های شناختی در موقعیت‌های طبیعی و اولیه، ممکن است به تصمیم‌های سریع، عملی و رضایت‌بخش منجر شوند، اما این احتمال وجود دارد که در طیف گسترده‌ای از چالش‌های مدرن، پیچیده و بلندمدت مانند تغییرات آب‌وهوا یا پیشگیری از بیماری‌های همه‌گیر، ضعیف و خطرناک باشند. در نهایت چگونگی ارتباط این سوگیری‌های شناختی را از دیدگاه عصبی-تکاملی توصیف می‌کنند و اینکه چگونه این سوگیری‌های تکامل‌یافته می‌توانند بر انتخاب‌ها یا رفتارهای پایدار افراد تأثیر بگذارند.

«ارلینگر»، «ریدینگر» و «کیم»^۱ در پژوهش خود با عنوان «تصمیم‌گیری و سوگیری‌های شناختی» (۲۰۱۶) استدلال کردند که سوگیری‌های شناختی و سوگیری‌های تصمیم‌گیری به این دلیل وجود دارند که تفکر سریع سیستم به‌طور ناخودآگاه هر موقعیتی را ارزیابی کرده و سعی می‌کند آن را با موقعیت قبلی از تجربه گذشته مطابقت دهد. این پردازش مبتنی بر طرح‌واره به‌طور قابل‌ملاحظه‌ای کارآمد است، اما در آزمون‌های نظریه مطلوبیت سستی، به روش‌های قابل‌پیش‌بینی شکست می‌خورد. این میانبرها، به‌این‌ترتیب، ابزارهای ارزشمندی برای پیمایش در چشم‌انداز پیچیده اجتماعی و شناختی هستند. به‌عنوان یک مجموعه، آن‌ها بینشی در مورد تفاوت‌های قضاوت و تصمیم‌گیری که بین تفکر آگاهانه و عمدی با پردازش خودکار مبتنی بر اکتشاف وجود دارد، ارائه می‌دهند.

«خواجوی» و «علیزاده طلائی» مقاله‌ای مشترک با عنوان «اثر متغیرهای اقتصادی و حسابداری بر تصمیم‌های مالی مدیران با نقش خطاهای شناختی، مبتنی بر رویکرد پویایی‌شناسی سیستم» (۱۴۰۰) تدوین کرده‌اند. بر اساس نتایج این پژوهش، الگوی تصمیم‌گیری مدیران در حوزه سرمایه‌گذاری و تأمین مالی، تحت تأثیر سوگیری‌های شناختی قرار دارد که این انحرافات، رفتار واقعی مدیران در مواجهه با عوامل متغیر محیطی و برون‌زا را تحت تأثیر قرار داده و به آن‌ها شکل می‌دهد. همچنین، مدیران به دلیل شرایط حاکم بر فضای اقتصادی کشور، سرمایه‌گذاری‌ها و سیاست‌های هزینه‌کرد سرمایه‌ای خود را محدود می‌کنند، اما به دلیل سوگیری‌های شناختی مؤثر بر الگوی تصمیم‌گیری اقتصادی

آنان، عملکرد کلی شرکت‌ها تضعیف شده و شرکت‌های تحت مدیریت آن‌ها، فرصت‌های ایجاد ارزش و خلق ثروت را از دست می‌دهند.

«عبدالحمید» و «دادرس» در مقاله‌ای مشترک تحت عنوان «ارائه‌ی نوع‌شناسی خطاهای شناخت در فهم مسائل حکمرانی» (۱۳۹۸) به بررسی خطاهای شناختی در فهم مسائل حکمرانی پرداختند. نویسندگان اذعان کردند که یکی از راه‌های بروز خطا در عرصه حکمرانی، خطاهای شناختی و رفتاری است و اولین اقدام برای اجتناب از خطاهای شناختی در مرحله تشخیص مسئله عمومی، شناخت آن‌هاست. این پژوهش با هدف شناخت و دسته‌بندی خطاهای شناختی در عرصه حکمرانی تدوین شده است. بر این مبنا، پس از جمع‌آوری داده از طریق پژوهش کتابخانه‌ای، از طریق کاربست روش تحلیل محتوا ۱۴ خطای شناختی که می‌توانست در مرحله تشخیص مسئله عمومی در عرصه حکمرانی رخ دهد، شناسایی و ارائه شد.

«پل»، «دی وریس»، «جانسن» و «ون دی وال»^۱ پژوهشی مشترک تحت عنوان «تأثیر سوگیری شناختی بر تصمیم‌گیری در بحران: شواهد تجربی در مورد مقایسه اثرات سوگیری بین گروه‌های تصمیم‌گیرنده در بحران» (۲۰۲۲) تدوین کرده‌اند. در این پژوهش نویسندگان استدلال کردند یک بحران به جمعیت آسیب‌دیده، دولت‌ها یا سازمان‌های غیردولتی و کارشناسان بحران نیاز دارد که تصمیمات فوری و گاهی حیاتی اتخاذ کنند. از طرفی دیگر، بحران‌ها با فوریت و عدم قطعیتی که ایجاد می‌کنند به‌ویژه برای القای سوگیری‌های شناختی که بر تصمیم‌گیری تأثیر می‌گذارند، متمایل هستند. آن‌ها انواع سوگیری‌های احتمالی که در بحران‌ها رخ می‌دهند را نشان می‌دهند.

«دابسون-کیف» و «کوکر»^۲ در پژوهشی مشترک تحت عنوان «تفکر منطقی‌تر: سوگیری‌های شناختی و فرایند قدردانی مشترک نظامی» (۲۰۱۵) بیان داشتند اذعان به اینکه سوگیری شناختی در دکتین برنامه‌ریزی دفاعی وجود دارد، سودمند خواهد بود و تصمیم‌گیرندگان باید گام‌های

1. Paulus, de Vries, Janssen, Van de Walle

2. Dobson-Keeffe, Coaker

مناسبی برای به حداقل رساندن تأثیر آن بردارند و کاهش اثرات منفی سوگیری شناختی فرصتی برای بهبود تصمیم‌گیری در دفاع و اجتناب از برخی اشتباهات گذشته است. پژوهش حاضر برای نخستین بار همه‌ی سوگیری‌های شناختی بر فرایند تصمیم‌گیری طی ابعاد آن را به صورت یکجا مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار داده است؛ چنین پژوهشی تاکنون انجام نشده است.

۲-۲. مبانی نظری

سوگیری‌های شناختی از این جهت که زیربنای بسیاری از باورها، رفتارها و تصمیم‌ها را شکل می‌دهند، حائز اهمیت هستند و بررسی آن‌ها ضرورت دارد. روانشناسی شناختی نوین به طور فعال و گسترده درگیر بررسی و تبیین پدیده‌های شناختی مرتبط با تصمیم‌گیری و قضاوت، یعنی قوانین یافتارشناسی^۱ و خطاهای شناختی می‌باشد. قوانین یافتارشناسی، قوانینی الهامی هستند که همانند میانبر، سریع عمل می‌کنند و فرایندهایی شناختی مانند قضاوت و تصمیم‌گیری را بدون تفکر عمیق و منطق فرد هدایت می‌نمایند (تورسکی و کانمن^۲، ۱۹۸۱).

مدیران سازمان‌های امنیتی هنگام بروز عواملی همچون بحران‌های اجتماعی که امنیت داخلی کشور را تحت تأثیر قرار می‌دهند، باید تصمیمات سریعی اتخاذ کنند که کم‌ترین سوگیری و انحراف از واقعیت را داشته باشند. در ادامه به شرح و تعریف هر یک از موارد ذکر شده، می‌پردازیم.

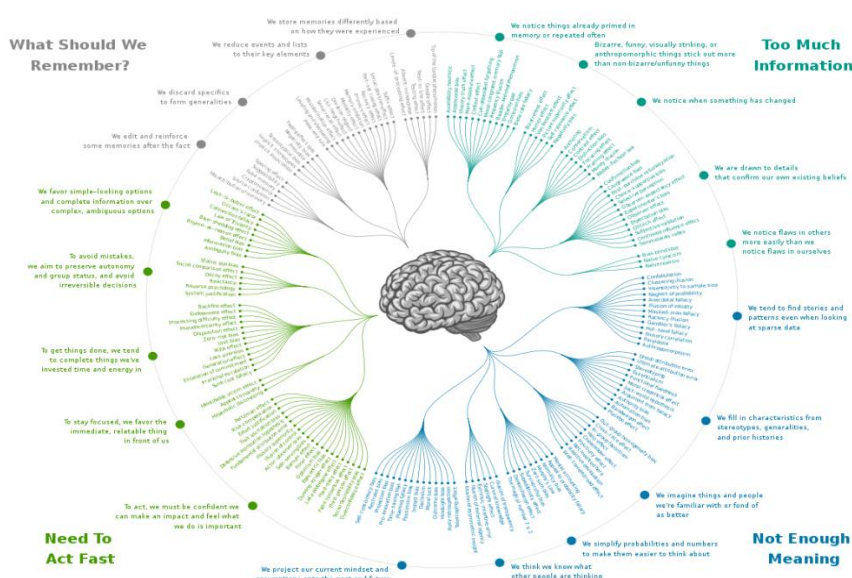
۲-۲-۱. سوگیری شناختی

سوگیری شناختی، به معنای انحراف در فرایند شناخت و تفسیر اطلاعات است که به دلیل فرضیات و باورهایی که فرد دارد، به وجود می‌آید. باورها و فرضیات فرد ممکن است بر اساس تجربیات شخصی، فرهنگ، تربیت، آموزش و... شکل گرفته باشند و بر فرایند تصمیم‌گیری و تفسیر واقعیت‌ها تأثیرگذار باشند. سوگیری‌ها می‌توانند بر فرایند تصمیم‌گیری و تفسیر واقعیت‌ها تأثیرگذار باشند و باعث شوند که فرد تصمیماتی بگیرد که به نظر ممکن

1. Heuristics

2. Tversky and Kahneman

THE COGNITIVE BIAS CODEX

کدکس سوگیری‌های شناختی، ابزار مفیدی برای نمایش بصری همه‌ی سوگیری‌های شناخته‌شده‌ای است که تا به امروز وجود داشته است و ۱۸۸ سوگیری شناختی را دربرمی‌گیرد و به‌صورت «دندروگرام شعاعی» (نمودار دایره‌ای) توسط «جان منوجین سوم» و «باستر بنسون»^۱ (شکل ۱) ارائه شده است.

پس از حذف سوگیری‌هایی که نام‌های متفاوت برای یک سوگیری واحد بوده‌اند، به ترجمه، شرح و بررسی ۱۷۸ سوگیری‌های باقیمانده می‌پردازیم. جدول (۱) به‌عنوان ترجمه شکل (۱) آمده است:

جدول شماره ۱. ترجمه نمودار کدکس سوگیری‌های شناختی			
ردیف	مقوله‌ها	زیرمقوله‌ها	سوگیری شناختی
۱	اطلاعات بیش‌ازحد	توجه به چیزهایی که قبلاً در حافظه ثبت شده یا اغلب تکرار شده‌اند.	راه‌حل دم‌دست
۲			سوگیری توجه
۳			اثر حقیقت‌واهی
۴			اصل آشنایی
۵			اثر زمینه
۶			فراموشی وابسته به نشانه
۷			سوگیری حافظه هم‌خوانی خلقی
۸			توهم تکرار
۹			پدیده بادر- ماینهوف
۱۰			شکاف همدلی
۱۱			سوگیری اهمال
۱۲			مغلطه نرخ پایه
۱۳		چیزهای عجیب‌وغریب، خنده‌دار، از نظر بصری قابل‌توجه یا انسان‌نما، بیشتر از چیزهای غیرعجیب/غیرخنده‌دار خودنمایی می‌کنند.	اثر عجیب‌وغریب
۱۴			اثر طنز
۱۵			اثر فون رستورف
۱۶			اثر برتری تصویر
۱۷			اثر ارجاع به خود
۱۸			منفی‌نگری
۱۹		ما متوجه می‌شویم که چیزی تغییر کرده است.	لنگر انداختن
۲۰			محافظه‌کاری
۲۱			اثر تضاد
۲۲			سوگیری تمایز
۲۳			اثر تمرکزی

۲۴		اثر قالب‌بندی
۲۵		توهم پولی
۲۶		قانون ویر-فخنر
۲۷	ما به جزئیاتی کشیده می‌شویم که باورهای موجود خودمان را تأیید می‌کند.	سوگیری تأیید
۲۸		سوگیری هم‌نهشتی
۲۹		توجیه بعد از خرید
۳۰		سوگیری حمایت از انتخاب
۳۱		ادراک گزینشی
۳۲		اثر انتظار مشاهده‌گر
۳۳		سوگیری آزمایش‌ده
۳۴		اثر مشاهده‌گر
۳۵		سوگیری انتظارات
۳۶		اثر کبک
۳۷		اعتباردهی ذهنی
۳۸		اثر تأثیر مداوم
۳۹		واکنش زملوایس
۴۰	ما عیوب دیگران را راحت‌تر از عیوب خودمان متوجه می‌شویم.	نقطه کور سوگیری
۴۱		بدبینی ساده‌لوحانه
۴۲		واقع‌گرایی خام
۴۳	ما تمایل داریم داستان‌ها و الگوها را حتی زمانی که به داده‌های پراکنده نگاه می‌کنیم، پیدا کنیم.	معنای ناکافی
۴۴		توهم خوشه‌بندی
۴۵		بی‌توجهی به اندازه نمونه
۴۶		نادیده گرفتن احتمال
۴۷		مغلطه حکایتی
۴۸		توهم اعتبار نظر
۴۹		مغلطه مرد نقابدار
۵۰		توهم تازگی
۵۱		مغلطه قمارباز
۵۲		مغلطه دست داغ

همبستگی پنداری			۵۳
معنی پنداری			۵۴
انسان‌انگاری			۵۵
خطای اسناد گروهی	ما ویژگی‌ها را از کلیشه‌ها، کلیات و تاریخچه‌های قبلی پر می‌کنیم.		۵۶
خطای اسناد نهایی			۵۷
تفکر قالبی			۵۸
ذات باوری			۵۹
تشبیه کارکردی			۶۰
اثر اعتبار اخلاقی			۶۱
فرضیه جهان عادل			۶۲
مغلطه رد استدلال			۶۳
سوگیری اقتدار			۶۴
سوگیری خودکارسازی			۶۵
اثر ارابه موسیقی			۶۶
اثر دارونما			۶۷
سوگیری همگنی برون‌گروهی	ما چیزها و افرادی را که با آن‌ها آشنا هستیم یا دوستان داریم، بهتر تصور می‌کنیم.		۶۸
اثر میان‌نژادی			۶۹
جانب‌گرایی درون‌گروهی			۷۰
اثر هاله‌ای			۷۱
اثر تشویق‌کننده			۷۲
اثر ویژگی مثبت			۷۳
اینجا اختراع نشده			۷۴
کاهش ارزش واکنشی			۷۵
اثر جاده آشنا			۷۶
حسابداری ذهنی	ما احتمالات و اعداد را ساده می‌کنیم تا فکر کردن به آن‌ها راحت‌تر شود.		۷۷
مغلطه توسل به احتمال			۷۸
سوگیری عادی‌انگاری			۷۹
قانون مورفی			۸۰
سوگیری مجموع صفر			۸۱
سوگیری بقا			۸۲
اثر زیر جمع‌پذیری			۸۳
اثر اسمی			۸۴

عدد جادویی 7 ± 2			۸۵
توهم شفافیت	ما فکر می‌کنیم که می‌دانیم دیگران چه فکری می‌کنند.		۸۶
نفرین دانش			۸۷
توهم کانون توجه بودن			۸۸
خطای انگیزه بیرونی			۸۹
توهم عاملیت خارجی			۹۰
توهم بیش نامتقارن			۹۱
اثر تلسکوپی	ما ذهنیت و فرضیات فعلی خود را بر روی گذشته و آینده فرافکنی می‌کنیم.		۹۲
گذشته‌نگری مثبت			۹۳
گذشته‌نگری نادرست			۹۴
سوگیری نتیجه			۹۵
شانس اخلاقی			۹۶
انحطاط‌گرایی			۹۷
سوگیری تأثیر			۹۸
سوگیری بدبینی			۹۹
مغلطه برنامه‌ریزی			۱۰۰
سوگیری صرفه‌جویی در زمان			۱۰۱
سوگیری طرفدار نوآوری			۱۰۲
سوگیری فرافکنی			۱۰۳
سوگیری خویشتن‌داری			۱۰۴
سوگیری خودسازگاری			۱۰۵
اثر اعتماد بیش‌ازحد	برای اقدام، باید مطمئن باشیم که می‌توانیم تأثیر بگذاریم و احساس کنیم کاری که انجام می‌دهیم، مهم است.	نیاز به اقدام سریع	۱۰۶
سوگیری مطلوبیت اجتماعی			۱۰۷
اثر سوم شخص			۱۰۸
اثر اجماع کاذب			۱۰۹
اثر سخت-آسان			۱۱۰
اثر دریاچه ووبگن			۱۱۱

اثر دانیگ-کروگر			۱۱۲
سوگیری خودمحور			۱۱۳
سوگیری خوش‌بینی			۱۱۴
اثر فورر			۱۱۵
اثر بارنوم			۱۱۶
سوگیری تأیید خود			۱۱۷
سوگیری بازیگر-تماشاچی			۱۱۸
توهم کنترل			۱۱۹
توهم برتری			۱۲۰
خطای بنیادین اسناد			۱۲۱
فرضیه اسناد دفاعی			۱۲۲
سوگیری انتساب صفت			۱۲۳
توجیه تلاش			۱۲۴
جبران خطر			۱۲۵
اثر پلتسمن			۱۲۶
تخفیف هذلولوی	برای اینکه متمرکز بمانیم، چیزهای فوری و قابل ارتباطی که در مقابلمان قرار دارد را ترجیح می‌دهیم.		۱۲۷
توسل به تجدد			۱۲۸
اثر قربانی قابل شناسایی			۱۲۹
مغلطه هزینه هدررفته	برای انجام کارها، ما تمایل داریم کارهایی که برای آنها وقت و انرژی صرف کرده‌ایم را تکمیل کنیم.		۱۳۰
تشدید غیرمنطقی			۱۳۱
تعهد به خطا			۱۳۲
اثر تولید			۱۳۳
زیان‌گریزی			۱۳۴
اثر ایکیا			۱۳۵
سوگیری واحد			۱۳۶
سوگیری ریسک صفر			۱۳۷
اثر تمایل			۱۳۸
اثر شبه قطعیت			۱۳۹
اثر دشواری پردازش			۱۴۰
اثر برخورداری			۱۴۱
اثر معکوس			۱۴۲

۱۴۳	برای جلوگیری از اشتباهات، هدف ما حفظ استقلال و موقعیت گروه و اجتناب از تصمیمات برگشت‌ناپذیر است.	توجیه سیستم
۱۴۴		روانشناسی معکوس
۱۴۵		سوگیری لجاجت (مقاومت)
۱۴۶		اثر فریب‌گر (طعمه)
۱۴۷		اثر مقایسه اجتماعی
۱۴۸		سوگیری وضع موجود
۱۴۹	ما گزینه‌های ساده و اطلاعات کامل را به گزینه‌های پیچیده و مبهم ترجیح می‌دهیم.	اثر فرار از ابهام
۱۵۰		سوگیری اطلاعات
۱۵۱		اعتقادگرایی
۱۵۲		اثر قافیه به‌عنوان دلیل (پدیده ایتون-روزن)
۱۵۳		اثر پارکینگ دوچرخه
۱۵۴		قانون پیش‌پافتادگی
۱۵۵		مغلطه عطف منطقی
۱۵۶		تیغ اوکام
۱۵۷		اثر کم‌تر بهتر است.
۱۵۸	ما برخی از خاطرات را پس از واقعیت، ویرایش و تقویت می‌کنیم.	چه چیزی را باید به خاطر بسپاریم؟
۱۵۹		اشتباه منبع
۱۶۰		نوانگاری خاطره
۱۶۱		خاطره نادرست
۱۶۲		تلقین‌پذیری
۱۶۳		اثر فاصله‌گذاری
۱۶۴	برای تشکیل کلیات، جزئیات را کنار می‌گذاریم.	تداعی ضمنی
۱۶۵		کلیشه‌های ضمنی
۱۶۶		سوگیری کلیشه‌ای
۱۶۷		پیش‌داوری
۱۶۸		منفی‌نگری
۱۶۹		سوگیری محوشدگی عاطفه

۱۷۰	ما رویدادها و لیست‌ها را به عناصر اصلی آن‌ها کاهش می‌دهیم.	قاعدهٔ اوج-پایان
۱۷۱		تسطیح و تیز کردن
۱۷۲		اثر اطلاعات غلط
۱۷۳		اثر بازیابی متوالی
۱۷۴		اثر طول لیست
۱۷۵		بی‌توجهی به مدت زمان
۱۷۶		اثر بُعدی (وجهی)
۱۷۷		بازداری حافظه
۱۷۸		اثر تقدم
۱۷۹		اثر تأخر
۱۸۰		اثر سرخ دادن بخشی
۱۸۱		اثر موقعیت رشته‌ای
۱۸۲		اثر پسوند
۱۸۳	ما خاطرات را بر اساس نحوهٔ تجربهٔ آن‌ها متفاوت ذخیره می‌کنیم.	اثر سطوح پردازش
۱۸۴		حواس‌پرتی
۱۸۵		اثر آزمون‌گیری
۱۸۶		اثر نوبت‌دهی
۱۸۷		اثر گوگل
۱۸۸		پدیدهٔ نوک زبان بودن

۲-۲-۲. تصمیمات راهبردی

تصمیم‌گیری، از حساس‌ترین وظایف مدیران سازمان‌ها به‌شمار می‌رود؛ این موضوع در سازمان‌های امنیتی از حساسیت بیشتری برخوردار است. در فرایند تصمیم‌گیری، مدیران مسئلهٔ پیش‌روی خود را تعریف و تمام حقایق آن را با توجه به افق زمانی، سطح پوشش و حساسیت، گردآوری می‌کنند (کتولی‌نژاد و حسینی، ۱۳۹۵).

اولین قدم در مراحل که به تصمیم‌گیری منجر می‌شود، شناسایی وضعیت جاری، جمع‌آوری، سازماندهی و خلاصه کردن اطلاعات موجود است. در گام بعدی، اطلاعات جمع‌آوری‌شده مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته و به منظور رسیدن به نتایج مورد انتظار، روندهای جاری و امکانات آینده تحلیل و تفسیر می‌شوند. نتایج مورد انتظار، درک جمعی

بهتری از موضوعات درگیر و امکانات پیشنهادشده برای آینده و تبدیل دانش به دست‌آمده به راهبردها و طرح‌های پیشنهادی و توسعه درک انتخاب‌های راهبردی در میان تصمیم‌گیرندگان می‌دهد (ایجابی، ۱۳۹۸).

به عبارتی دیگر، «تصمیمات راهبردی، فرایندی سیستماتیک، نظام‌مند و مشارکتی هستند که با رویکرد مسئله‌محور و اعتدال‌گرا در محیط سرشار از پیچیدگی و عدم قطعیت با استفاده از تکنیک‌ها، ابزارها، روش‌ها و اقدامات و با هوشمندی اقدام به تغییر آینده در جهت آینده‌ای بدیل و مطلوب و تهیه چشم‌انداز بلندمدت می‌نمایند» و در نهایت به واسطه تدوین راهبردهای آینده‌محور، توانایی تصمیم‌گیری و خط‌مشی‌گذاری راهبردی متناسب را در اختیار فرد یا سازمان قرار می‌دهند (ایجابی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۹۰-۱۹۱). «چهاردولی» و همکارانش (۱۳۹۹) در پژوهش خود الگوی تصمیمات راهبردی دفاعی را در سه بُعد «توصیف»، «تحلیل و تفسیر» و «تصمیم‌گیری راهبردی» یافتند.

در پژوهش حاضر تصمیمات راهبردی در بعد «تصمیم‌گیری راهبردی»^۱ و در مؤلفه‌های «سناریونویسی» و تهیه گزینه‌های تصمیم، تدوین راهبرد و شناسایی شگفتی‌سازها بررسی شده است. در بعد تصمیم‌گیری راهبردی، خروجی تحلیل و تفسیر اطلاعات به صورت راهبرد و به منظور تصمیم‌گیری و هدایت اقدامات راهبردی برای پیاده‌سازی در اختیار تصمیم‌گیران قرار می‌گیرد (ایجابی، ۱۳۹۸).

۳-۲. امنیت داخلی

امنیت داخلی، شاخه‌ای از امنیت ملی است که به داخل مرزهای یک کشور اشاره دارد و مسائلی مانند حقوق و آزادی‌های فردی، رونق اقتصادی، ثبات سیاسی، انتظام ملی و یکپارچگی ملی از موضوعات مهم آن است.

جامعه بدون امنیت داخلی با جامعه بدون انتظام و فقدان امنیت حاکی از نبود نظام اجتماعی سازمان‌یافته و مسلط بر اوضاع اجتماعی مساوی است. عدم امنیت موجب از بین

رفتن نیروها و سرمایه‌های اجتماعی و منابع انسانی می‌شود که باید در زمینه‌های مختلف رشد و توسعه فعال باشند.

این نوع از امنیت در عرصه سیاسی مطرح بوده و ناظر بر فراهم‌سازی بستر مناسب برای حفظ امنیت حاکمیت است. در این مورد، وجوه امنیت، سیاسی، اجتماعی، قضایی و فرهنگی است و منشأ بروز تهدید، درونی و حوزه تحلیل آن محیط داخلی و واحد تحلیل نیز گروه‌ها و نیروهای معاند سیاسی است (جمشیدیان، ۱۴۰۰؛ به نقل از علیزاده، ۱۴۰۰: ۱۶۹).

۴-۲-۲. بحران‌های اجتماعی

«بحران، تهدیدی جدی نسبت به ساخت‌های زیربنایی و یا ارزش‌ها و هنجارهای اساسی یک سیستم است که مورد ادراک ذی‌نفعان بوده و تحت فشار زمانی و محدودیت گزینه‌ها، در شرایط عدم قطعیت شدید و احساس کاهش کنترل، اتخاذ تصمیم‌های حیاتی، دقیق و پرهزینه‌ای را الزامی می‌سازد.» بر اساس این تعریف، بحران تنها زمانی وجود دارد که تصمیم‌گیرندگان این چنین احساس می‌کنند (حسینی، ۱۳۸۶: ۴۷).

«بحران‌های اجتماعی آن دسته از بحران‌هایی است که به گروه‌های اجتماعی گسترش یافته و موجب به مخاطره افتادن و به‌هم‌خوردن تعادل عمومی و زندگی اجتماعی می‌گردند.» وجه مشخصه امنیتی شدن بحران‌های اجتماعی بروز رفتارهای خشونت‌آمیز و یا استفاده از ابزارهای خشونت‌زا از سوی بازیگران صحنه بحران، درگیری زیاد افکار عمومی و رسانه‌ها، ایجاد جو روانی هیجان، تنش و استرس در جامعه و... است (امیری، ۱۳۹۱: ۲۲۲-۲۲۳).

۳. روش‌شناسی تحقیق

پژوهش حاضر از لحاظ ماهیت، توصیفی و از نظر هدف، کاربردی است. روش پژوهش، آمیخته است. جامعه آماری شامل خبرگان و کارشناسان امنیتی و راهبردی و روانشناسی و علوم شناختی با تحصیلات کارشناسی ارشد و دکتری و دارای تجربه و مسئولیت در حوزه

امنیتی یا روان‌شناختی است. نمونه‌ها با توجه به ملاک‌های ورود، به‌صورت هدفمند تا دستیابی به سطح اشباع نظری انتخاب شدند.

در این پژوهش از روش تحلیل اسنادی برای بررسی منابع و متون مرتبط و از روش میدانی (پرسش‌نامه و مصاحبه) برای اطلاع از نظرات و آرای خبرگان استفاده شد. جهت تجزیه و تحلیل داده‌های گردآوری‌شده از میانگین، انحراف معیار، خطای استاندارد، آزمون «شاپیرو-ویلک»^۱ آزمون «ناپارامتری فیشر» و نرم‌افزار SPSS-24 استفاده شده است.

۱-۳. شیوه اجرای تحقیق

پرسش‌نامه شامل تعاریف مختصر ۱۷۸ سوگیری شناختی (طبق کدکس سوگیری‌های شناختی) و بعد تصمیم‌گیری راهبردی تصمیمات راهبردی است که ۱۲ خبره طبق طیف لیکرت هفت‌تایی (از ۱= خیلی خیلی کم الی ۷= خیلی خیلی زیاد)، نظر خود را درخصوص میزان تأثیر هر کدام از ۱۷۸ سوگیری بر بعد تصمیم‌گیری راهبردی مشخص کردند.

برای سنجش اعتبار تحقیق، ابتدا روایی پرسش‌نامه (سوگیری‌های شناختی و ابعاد تصمیمات راهبردی امنیتی) به‌صورت صوری در مقایسه گویه‌های پرسش‌نامه با ادبیات و مبانی نظری تحقیق مورد بررسی قرار گرفت. پایایی و میزان دقت و اعتمادپذیری نیز با آزمون «آلفای کرونباخ» محاسبه گردید.

پایایی داده‌ها در بعد تصمیم‌گیری راهبردی بر اساس اندازه‌گیری پایایی با استفاده از آلفای کرونباخ ۰/۹۸۴ به‌دست آمد؛ این امر بیانگر پایایی بالای داده‌ها و نشان از همسانی درونی بالای سؤالات پرسش‌نامه است. مشخصات کلی مصاحبه‌شوندگان با حفظ محرمانه بودن، انجام شد و تعداد مصاحبه‌ها تا زمانی که داده‌های جدید، مضمون جدیدی شکل ندادند و حالت تکراری پیدا نکردند؛ و به تعبیر دیگر اشباع نظری حاصل نشد، ادامه یافت.

۴. یافته‌های تحقیق و تجزیه و تحلیل داده‌ها

۴-۱. یافته‌های تحقیق

در پژوهش حاضر، در بخش استنباطی، میانگین رتبه‌ای هر یک از ۱۷۸ سوگیری شناختی در بعد تصمیم‌گیری راهبردی بر اساس پاسخ خبرگان به پرسش‌نامه، مشخص گردید؛ نتایج آن در جدول (۲) آمده است. بر اساس نتایج، میانگین رتبه‌ای سوگیری اقتدار، اثر ایکیا، سوگیری تأیید، سوگیری اهمال، سوگیری همنهستی، لنگر انداختن، اثر زمینه، اثر قالب‌بندی، سوگیری تأیید خود و سوگیری انتظارات به ترتیب بیشترین مقدار را داشتند؛ این موضوع نشان می‌دهد که این ۱۰ سوگیری بیشترین تأثیر را بر تصمیم‌گیری راهبردی امنیتی دارند. در این پژوهش، تصمیمات مرتبط با امنیت داخلی که متأثر از بحران‌های اجتماعی هستند، مدنظر بوده است.

جدول شماره ۲. میانگین رتبه‌ای داده‌ها در بعد تصمیم‌گیری راهبردی

رتبه	سوگیری	میانگین رتبه‌ای	رتبه	سوگیری	میانگین رتبه‌ای
۱	سوگیری اقتدار	۰۹.۱۵۱	۹۰	اثر تأثیر مداوم	۸۲.۹۰
۲	اثر ایکیا	۶۸.۱۴۳	۹۱	گذشته‌نگری مثبت	۲۳.۹۰
۳	سوگیری تأیید	۶۴.۱۳۷	۹۲	ادراک گزینشی	۷۷.۸۹
۴	سوگیری اهمال	۸۲.۱۳۰	۹۳	خطای انگیزه بیرونی	۷۳.۸۹
۵	سوگیری همنهستی	۲۷.۱۲۸	۹۴	تسطیح و تیز کردن	۵۰.۸۹
۶	لنگر انداختن	۳۶.۱۲۵	۹۵	سوگیری محوشدگی عاطفه	۱۸.۸۹
۷	اثر زمینه	۹۵.۱۲۴	۹۶	کلیشه‌های ضمنی	۹۱.۸۸
۸	اثر قالب‌بندی	۲۳.۱۲۴	۹۷	اثر موقعیت رشته‌ای	۴۵.۸۸
۹	سوگیری تأیید خود	۹۵.۱۲۲	۹۸	تفکر قالبی	۳۲.۸۸
۱۰	سوگیری انتظارات	۲۳.۱۲۲	۹۹	سوگیری مجموع صفر	۸۲.۸۷
۱۱	اثر ویژگی مثبت	۸۶.۱۲۱	۱۰۰	انحطاط‌گرایی	۷۳.۸۷
۱۲	اثر گوگل	۸۲.۱۲۱	۱۰۱	سوگیری تأثیر	۵۹.۷۸
۱۳	اثر ارجاع به خود	۵۹.۱۲۰	۱۰۲	اثر فرار از ابهام	۲۳.۸۷
۱۴	اثر اربابه موسیقی	۴۱.۱۱۹	۱۰۳	سوگیری ریسک صفر	۰۵.۸۶
۱۵	اثر تضاد	۸۲.۱۱۸	۱۰۴	سوگیری حافظه همخوانی	۹۱.۸۵

۱۶	اثر تولید	۶۴.۱۱۸	۱۰۵	اثر تمایل	۸۶.۸۵
۱۷	اثر اجماع کاذب	۰۵.۱۱۷	۱۰۶	حسابداری ذهنی	۷۳.۸۵
۱۸	مغلطه قمارباز	۹۵.۱۱۶	۱۰۷	توهم عاملیت خارجی	۲۷.۸۵
۱۹	سوگیری حمایت از انتخاب	۷۳.۱۱۵	۱۰۸	اثر عجیب و غریب	۰۹.۸۵
۲۰	مغلطه هزینه هدررفته	۵۰.۱۱۵	۱۰۹	اثر پسوند	۹۱.۸۴
۲۱	سوگیری وضع موجود	۴۵.۱۱۵	۱۱۰	تلقین پذیری	۵۵.۸۴
۲۲	مغلطه برنامه‌ریزی	۴۱.۱۱۴	۱۱۱	شانس اخلاقی	۶۸.۸۳
۲۳	اثر تمرکزی	۲۷.۱۱۴	۱۱۲	بدبینی ساده‌لوحانه	۱۴.۸۳
۲۴	اثر برتری تصویر	۰۵.۱۱۴	۱۱۳	اثر تلسکوپی	۴۵.۸۲
۲۵	محافظه‌کاری	۶۴.۱۱۳	۱۱۴	خطای بنیادین اسناد	۸۶.۸۱
۲۶	توجیه سیستم	۳۶.۱۱۳	۱۱۵	اثر جاده آشنا	۴۵.۸۱
۲۷	اثر مقایسه اجتماعی	۲۳.۱۱۳	۱۱۶	اثر سخت-آسان	۴۵.۸۱
۲۸	نادیده گرفتن احتمال	۸۲.۱۱۲	۱۱۷	واکنش زملوایس	۰۹.۸۱
۲۹	توهم اعتبار نظر	۷۳.۱۱۲	۱۱۸	حواس‌پرتی	۹۱.۸۰
۳۰	تعهد به خطا	۳۲.۱۱۲	۱۱۹	پدیده نوک زبان بودن	۵۹.۸۰
۳۱	نقطه کور سوگیری	۱۴.۱۱۲	۱۲۰	اثر نوبت‌دهی	۰۹.۸۰
۳۲	جبران خطر	۰۹.۱۱۲	۱۲۱	نفرین دانش	۰۵.۸۰
۳۳	سوگیری اطلاعات	۸۲.۱۱۱	۱۲۲	قانون پیش‌پافتادگی	۰۵.۸۱
۳۴	تخفیف هذلولوی	۴۵.۱۱۱	۱۲۳	فرضیه اسناد دفاعی	۳۶.۷۹
۳۵	اثر دانینگ-کروگر	۰۵.۱۱۱	۱۲۴	اثر انتظار مشاهده‌گر	۱۴.۷۹
۳۶	ذات باوری	۸۶.۱۰۹	۱۲۵	بازداری حافظه	۱۴.۷۸
۳۷	قاعده اوج-پایان	۸۲.۱۰۹	۱۲۶	اثر کمتر بهتر است.	۴۱.۷۷
۳۸	سوگیری توجه	۳۶.۱۰۸	۱۲۷	توهم کانون توجه بودن	۰۵.۷۷
۳۹	توهم کنترل	۲۷.۱۰۸	۱۲۸	اعتباردهی ذهنی	۰۹.۷۶
۴۰	مغلطه توسل به احتمال	۳۲.۱۰۶	۱۲۹	توسل به تجدد	۵۹.۷۵
۴۱	زیان‌گریزی	۵۹.۱۰۵	۱۳۰	اثر میان‌نژادی	۵۵.۷۵
۴۲	اثر برخورداری	۱۴.۱۰۵	۱۳۱	فرضیه جهان عادل	۰۵.۷۵
۴۳	گذشته‌نگری نادرست	۲۳.۱۰۴	۱۳۲	اثر تشویق‌کننده	۷۳.۷۴
۴۴	توجیه تلاش	۰۵.۱۰۴	۱۳۳	سوگیری بدبینی	۱۸.۷۴
۴۵	اثر اعتماد بیش‌ازحد	۹۱.۱۰۳	۱۳۴	بی‌توجهی به مدت زمان	۱۴.۷۴

۴۶	اثر بعدی (وجهی)	۷۷.۱۰۳	۱۳۵	سوگیری صرفه‌جویی در زمان	۸۶.۷۲
۴۷	واقع‌گرایی خام	۶۴.۱۰۳	۱۳۶	توهم خوشه‌بندی	۷۳.۷۲
۴۸	سوگیری لجاجت (مقاومت)	۰۰.۱۰۳	۱۳۷	اثر اعتبار اخلاقی	۳۶.۷۲
۴۹	توهم برتری	۶۸.۱۰۲	۱۳۸	اثر آزمون‌گیری	۳۲.۷۳
۵۰	سوگیری عادی انگاری	۲۷.۱۰۲	۱۳۹	اثر سرخ دادن بخشی	۰۹.۷۲
۵۱	اثر قربانی قابل شناسایی	۱۴.۱۰۲	۱۴۰	اثر فاصله‌گذاری	۵۹.۷۱
۵۲	سوگیری بقا	۰۹.۱۰۱	۱۴۱	قانون ویر-فخنر	۴۵.۷۱
۵۳	اثر شبه قطعیت	۹۵.۱۰۰	۱۴۲	نوانگاری خاطره	۷۷.۷۰
۵۴	سوگیری بازیگر-تماشاچی	۵۵.۱۰۰	۱۴۳	اثر سطوح پردازش	۵۹.۷۰
۵۵	سوگیری خودسازگاری	۳۲.۱۰۰	۱۴۴	اثر طنز	۰۵.۷۰
۵۶	تیغ اوکام	۸۶.۹۸	۱۴۵	مغلطه رد استدلال	۵۰.۶۸
۵۷	اصل آشنایی	۶۸.۹۷	۱۴۶	اثر اسمی	۰۵.۶۸
۵۸	راه‌حل دم‌دست	۵۹.۹۷	۱۴۷	توهم تکرار	۰۰.۶۸
۵۹	سوگیری مطلوبیت اجتماعی	۳۲.۹۷	۱۴۸	سوگیری همگنی برون‌گروهی	۱۸.۶۷
۶۰	اشتباه منبع	۰۵.۹۷	۱۴۹	اینجا اختراع نشده	۳۶.۶۶
۶۱	سوگیری خودکارسازی	۰۰.۹۷	۱۵۰	اثر فون رستورف	۷۳.۶۵
۶۲	توهم شفافیت	۰۰.۹۷	۱۵۱	اثر دشواری پردازش	۸۶.۶۵
۶۳	پیش‌داوری	۶۸.۹۶	۱۵۲	مغلطه عطف منطقی	۵۹.۶۵
۶۴	مغلطه حکایتی	۶۴.۹۶	۱۵۳	اثر طول لیست	۳۲.۶۵
۶۵	اثر سوم شخص	۶۴.۹۶	۱۵۴	اثر اطلاعات غلط	۵۵.۶۴
۶۶	مغلطه نرخ پایه	۵۹.۹۶	۱۵۵	مغلطه مرد نقابدار	۲۳.۶۴
۶۷	اثر دریاچه وویگن	۵۹.۹۶	۱۵۶	سوگیری واحد	۲۳.۶۲
۶۸	اثر کبک	۴۵.۹۶	۱۵۷	اثر پلتسمن	۱۸.۶۲
۶۹	اعتقادگرایی	۴۵.۹۶	۱۵۸	سوگیری انتساب صفت	۶۸.۶۰
۷۰	عدد جادویی ۷+۲	۲۷.۹۶	۱۵۹	اثر حقیقت واهی	۵۵.۶۰
۷۱	خطای اسناد گروهی	۰۹.۹۶	۱۶۰	اثر بارنوم	۵۰.۵۹
۷۲	توهم بینش نامتقارن	۹۱.۹۵	۱۶۱	اثر دارونما	۰۰.۵۹
۷۳	سوگیری فراکنی	۶۴.۹۵	۱۶۲	افسانه‌سازی	۹۵.۵۸
۷۴	سوگیری تمایز	۳۶.۹۵	۱۶۳	سوگیری خوش‌بینی	۸۲.۵۸
۷۵	منفی‌نگری	۹۵.۹۴	۱۶۴	توهم تازگی	۵۹.۵۸
۷۶	اثر تأخر	۵۰.۹۴	۱۶۵	شکاف همدلی	۲۳.۵۸
۷۷	سوگیری نتیجه	۴۵.۹۴	۱۶۶	خطای اسناد نهایی	۵۵.۵۷

۷۸	سوگیری خودمحور	۲۳.۹۴	۱۶۷	روانشناسی معکوس	۸۲.۵۶
۷۹	اثر تقدم	۱۸.۹۴	۱۶۸	فراموشی وابسته به نشانه	۵۹.۵۵
۸۰	اثر هاله‌ای	۹۵.۹۳	۱۶۹	خاطره نادرست	۸۲.۵۴
۸۱	اشتباه در منشأ خاطره	۱۸.۹۳	۱۷۰	اثر معکوس	۲۷.۵۴
۸۲	اثر زیرجمع‌پذیری	۶۴.۹۲	۱۷۱	سوگیری طرفدار نوآوری	۵۵.۵۳
۸۳	تثبیت کارکردی	۵۵.۹۲	۱۷۲	قانون مورفی	۵۰.۵۳
۸۴	مغلطه دست داغ	۵۵.۹۲	۱۷۳	توهم پولی	۰۰.۵۳
۸۵	کاهش ارزش واکنشی	۳۶.۹۲	۱۷۴	همبستگی پنداری	۸۲.۵۰
۸۶	سوگیری خویش‌داری	۷۳.۹۱	۱۷۵	اثر قافیه به‌عنوان دلیل	۸۶.۴۸
۸۷	اثر فریبگر (طعمه)	۵۰.۹۱	۱۷۶	اثر بازیابی متوالی	۲۳.۴۵
۸۸	جانب‌گرایی درون گروهی	۰۰.۹۱	۱۷۷	معنی‌پنداری	۷۷.۳۶
۸۹	بی‌توجهی به اندازه نمونه	۰۰.۹۱	۱۷۸	انسان انگاری	۵۰.۲۹

۲-۴. تجزیه و تحلیل داده‌ها

جدول (۳) ویژگی‌های جمعیت‌شناختی نمونه شامل جنسیت، رشته و مدرک تحصیلی را توصیف می‌کند.

جدول شماره ۳. ویژگی‌های جمعیت‌شناختی نمونه		
ویژگی	فراوانی	درصد
جنسیت		
زن	۶	۵۰
مرد	۶	۵۰
رشته تحصیلی		
روانشناسی	۵	۴۱/۶۶
علوم شناختی	۳	۲۵
مدیریت راهبردی	۲	۱۶/۶۶
علوم سیاسی	۱	۸/۳۳
علوم اجتماعی	۱	۸/۳۳
مدرک تحصیلی		
کارشناسی ارشد	۵	۴۱/۶۶
دکتری	۷	۵۸/۳۳

در بخش آماره‌های توصیفی، میانگین^۱، انحراف معیار^۲ و خطای استاندارد هر کدام از سوگیری‌های شناختی محاسبه شد:

جدول شماره ۴. آمار توصیفی در بعد تصمیم‌گیری راهبردی							
سوگیری	میانگین	انحراف معیار	خطای استاندارد	سوگیری	میانگین	انحراف معیار	خطای استاندارد
راه‌حل دم‌دست	۴.۶۴	۱.۳۶	۰.۴۱	سوگیری نتیجه	۳۶.۴	۴۲.۲	۷۳.۰
سوگیری توجه	۵.۰۰	۱.۵۴	۰.۴۶	شانس اخلاقی	۱۸.۴	۶۰.۱	۴۸.۰
اثر حقیقت‌واهی	۳.۶۴	۱.۳۶	۰.۴۱	انحطاط‌گرایی	۴۵.۴	۶۳.۱	۴۹.۰
اصل‌آشنایی	۴.۶۴	۱.۶۲	۰.۴۹	سوگیری تأثیر	۱۸.۴	۹۹.۱	۶۰.۰
اثر زمینه	۵.۳۶	۱.۱۲	۰.۳۳	سوگیری بدبینی	۱۸.۴	۳۲.۱	۴۰.۰
فراموشی وابسته به نشانه	۳.۲۷	۱.۳۴	۰.۴۰	مغلطه برنامه‌ریزی	۲۷.۵	۰۰.۲	۶۰.۰
سوگیری حافظه همخوانی خلقی	۳.۱۱	۱.۷۳	۰.۵۲	سوگیری صرفه‌جویی در زمان	۷۳.۳	۶۷.۱	۵۰.۰
توهم تکرار	۳.۹۱	۱.۷۵	۰.۵۳	سوگیری طرفدار نوآوری	۳۶.۳	۰۱.۲	۶۰.۰
شکاف همدلی	۳.۲۷	۱.۴۲	۰.۴۲	سوگیری فرافکنی	۵۵.۴	۸۶.۱	۵۶.۰
سوگیری اهمال	۵.۵۵	۱.۳۶	۰.۴۱	سوگیری خویش‌داری	۴۵.۴	۶۳.۱	۴۹.۰
مغلطه نرخ پایه	۴.۶۴	۱.۶۹	۰.۵۰	سوگیری خودسازگاری	۶۴.۴	۶۲.۱	۴۹.۰
اثر عجیب و	۴.۲۷	۱.۱۹	۰.۳۵	اثر اعتماد بیش‌ازحد	۸۲.۴	۹۴.۱	۵۸.۰

1. Average

2. Standard deviation

غریب							
اثر طنز	۳۸۲	۱۰۲۵	۰۰۳۷	سوگیری مطلوبیت اجتماعی	۶۴۰۴	۵۶۰۱	۴۷۰۰
اثر فون رستورف	۳۰۶۴	۱۸۰	۰۰۵۴	اثر سوم شخص	۶۴۰۴	۹۶۰۱	۵۹۰۰
اثر برتری تصویر	۵۰۲۷	۱۰۱۰	۰۰۳۳	اثر اجماع کاذب	۱۸۰۵	۱۳۰۲	۶۴۰۰
اثر ارجاع به خود	۵۰۳۶	۰۸۰	۰۰۲۴	اثر سخت-آسان	۱۸۰۴	۷۷۰۱	۵۳۰۰
لنگر انداختن	۵۰۴۵	۱۰۶۳	۰۰۴۹	اثر دریاچه ووبگن	۶۴۰۴	۹۱۰۱	۵۷۰۰
محافظه‌کاری	۵۰۰۹	۱۰۶۴	۰۰۴۹	اثر دانینگ-کروگر	۰۰۰۵	۸۹۰۱	۵۷۰۰
اثر تضاد	۵۰۰۹	۱۰۷۰	۰۰۵۱	سوگیری خودمحور	۶۴۰۴	۹۶۰۱	۵۹۰۰
سوگیری تمایز	۴۰۵۵	۱۰۷۵	۰۰۵۲	سوگیری خوش‌بینی	۶۴۰۳	۶۲۰۱	۴۹۰۰
اثر تمرکزی	۵۰۰۹	۱۰۵۷	۰۰۴۷	اثر بارنوم	۶۴۰۳	۲۸۰۱	۳۸۰۰
اثر قالب‌بندی	۵۰۵۵	۱۰۲۱	۰۰۳۶	سوگیری تأیید خود	۲۷۰۵	۶۱۰۱	۴۸۰۰
توهم پولی	۳۰۲۷	۱۰۷۹	۰۰۵۴	سوگیری بازیگر-تماشاچی	۵۶۰۳	۷۳۰۱	۵۲۰۰
قانون وبر-فخنر	۳۰۷۳	۱۰۶۱	۰۰۴۷	توهم کنترل	۹۱۰۴	۳۷۰۱	۴۱۰۰
سوگیری تأیید	۵۰۸۲	۱۰۵۳	۰۰۴۶	توهم برتری	۸۲۰۴	۷۲۰۱	۵۱۰۰
سوگیری هم‌نهشتی	۵۰۵۵	۱۸۰	۰۰۵۴	خطای بنیادین اسناد	۲۷۰۴	۲۷۰۱	۳۸۰۰
سوگیری حمایت از انتخاب	۵۰۲۷	۲۰۱۹	۰۰۶۶	فرضیه اسناد دفاعی	۲۷۰۴	۰۰۰۱	۳۰۰۰
ادراک گزینشی	۴۰۵۵	۱۰۵۷	۰۰۴۷	سوگیری انتساب صفت	۳۶۰۳	۲۸۰۱	۳۸۰۰

۶۴.۰	۵۳.۱	۸۲.۴	توجیه تلاش	۰.۶۳	۲.۱۱	۴.۰۹	اثر انتظار مشاهده‌گر
۴۶.۰	۵۴.۱	۰۰.۵	جبران خطر	۰.۵۴	۱.۷۹	۵.۲۷	سوگیری انتظارات
۵۵.۰	۸۴.۱	۲۷.۳	اثر پلتسمن	۰.۴۸	۱.۶۱	۴.۷۳	اثر کبک
۴۲.۰	۴۱.۱	۰۰.۵	تخفیف هذلولوی	۰.۵۳	۱.۷۷	۴.۱۸	اعتباردهی ذهنی
۴۰.۰	۳۴.۱	۰۰.۴	توسل به تجدد	۰.۵۹	۱.۹۶	۴.۶۴	اثر تأثیر مداوم
۲۲.۰	۴۸.۱	۷۳.۴	اثر قربانی قابل شناسایی	۰.۵۵	۱.۸۴	۴.۲۷	واکنش زملوایس
۴۰.۰	۳۴.۱	۲۷.۵	مغلطه هزینہ هدررفته	۰.۵۳	۱.۷۸	۵.۰۰	نقطه کور سوگیری
۵۴.۰	۸۱.۱	۰۹.۵	تعهد به خطا	۰.۴۸	۱.۶۱	۴.۲۷	بدبینی ساده‌لوحانه
۴۴.۰	۴۷.۱	۱۸.۵	اثر تولید	۰.۵۱	۱.۷۲	۴.۸۲	واقع‌گرایی خام
۴۹.۰	۶۴.۱	۹۱.۴	زیان‌گریزی	۰.۵۹	۱.۹۶	۳.۵۵	افسانه‌سازی
۳۱.۰	۰۴.۱	۲۱.۵	اثر ایکیا	۰.۶۲	۲.۰۷	۳.۹۱	توهم خوشه‌بندی
۴۰.۰	۳۲.۱	۲۸.۳	سوگیری واحد	۰.۵۴	۱.۷۹	۴.۲۷	بی‌توجهی به اندازه نمونه
۴۷.۰	۵۷.۱	۰۹.۴	سوگیری ریسک صفر	۰.۴۶	۱.۵۴	۵.۰۰	نادیده گرفتن احتمال
۵۰.۰	۶۶.۱	۱۸.۴	اثر تمایل	۰.۵۹	۱.۹۶	۴.۳۶	مغلطه حکایتی
۵۰.۰	۶۷.۱	۷۳.۴	اثر شبه قطعیت	۰.۴۲	۲.۰۰	۵.۰۰	توهم اعتبار نظر
۵۴.۰	۸۰.۱	۳۶.۳	اثر دشواری پردازش	۰.۴۱	۱.۳۶	۳.۴۵	مغلطه مرد نقابدار
۴۷.۰	۵۷.۱	۹۱.۴	اثر برخورداری	۰.۵۱	۱.۶۹	۳.۵۵	توهم تازگی

۵۱.۰	۷۲.۱	۱۸.۳	اثر معکوس	۰.۴۶	۱.۵۳	۵.۱۸	مغلطه قمارباز
۴۹.۰	۶۴.۱	۰۹.۵	توجیه سیستم	۰.۶۵	۲.۱۶	۴.۵۵	مغلطه دست داغ
۵۶.۰	۸۶.۱	۴۵.۳	روانشناسی معکوس	۰.۵۱	۱.۷۲	۳.۱۸	همبستگی پنداری
۵۶.۰	۸۶.۱	۹۱.۴	سوگیری لجاجت (مقاومت)	۰.۳۶	۱.۲۱	۲.۵۴	معنی پنداری
۵۴.۰	۸۰.۱	۵۵.۴	اثر فریب‌گر (طعمه)	۰.۳۸	۱.۲۸	۲.۳۶	انسان انگاری
۴۲.۰	۴۱.۱	۰۰.۵	اثر مقایسه اجتماعی	۰.۵۲	۱.۷۵	۴.۵۵	خطای اسناد گروهی
۵۶.۰	۸۸.۱	۱۸.۵	سوگیری وضع موجود	۰.۳۶	۱.۲۱	۳.۵۵	خطای اسناد نهایی
۴۰.۰	۳۴.۱	۲۷.۴	اثر فرار از ابهام	۰.۴۳	۱.۴۴	۴.۴۵	تفکر قالبی
۵۳.۰	۷۸.۱	۰۰.۵	سوگیری اطلاعات	۰.۳۳	۱.۰۹	۵.۰۰	ذات باوری
۵۶.۰	۸۶.۱	۵۵.۴	اعتقادگرایی	۰.۴۱	۱.۳۶	۴.۵۵	تثبیت کارکردی
۳۸.۰	۲۷.۱	۲۷.۳	اثر قافیه به عنوان دلیل	۰.۵۷	۱.۹۱	۳.۶۴	اثر اعتبار اخلاقی
۵۸.۰	۹۴.۱	۱۸.۴	قانون پیش‌پافتادگی	۰.۵۶	۱.۸۸	۴.۱۸	فرضیه جهان عادل
۵۵.۰	۸۴.۱	۷۳.۳	مغلطه عطف منطقی	۰.۴۷	۱.۵۷	۳.۵۵	مغلطه رد استدلال
۳۸.۰	۲۷.۱	۷۳.۴	تبغ اوکام	۰.۲۹	۰.۹۸	۶.۱۸	سوگیری اقتدار
۵۵.۰	۸۳.۱	۸۲.۳	اثر کمتر، بهتر است.	۰.۴۸	۱.۶۱	۴.۷۳	سوگیری خودکارسازی
۴۵.۰	۵۰.۱	۵۵.۴	اشتباه در منشأ خاطره	۰.۵۵	۱.۸۴	۵.۲۷	اثر اربابه موسیقی
۴۵.۰	۵۰.۱	۶۴.۴	اشتباه منبع	۰.۵۳	۱.۷۷	۳.۱۸	اثر دارونما

۳۸.۰	۲۷.۱	۷۳.۳	نوانگاری خاطره	۰.۵۶	۱.۸۶	۳.۹۱	سوگیری همگنی برون‌گروهی
۴۵.۰	۵۰.۱	۴۵.۳	خاطره نادرست	۰.۵۲	۱.۷۳	۴.۰۰	اثر میان‌نژادی
۴۹.۰	۶۲.۱	۳۶.۴	تلقین پذیری	۰.۵۹	۱.۹۶	۴.۶۴	جانب‌گرایی درون‌گروهی
۴۳.۰	۴۴.۱	۹۱.۳	اثر فاصله‌گذاری	۰.۴۵	۱.۵۰	۴.۵۵	اثر هاله‌ای
۵۶.۰	۸۵.۱	۳۶.۴	کلیشه‌های ضمنی	۴۲.۰	۴۰.۱	۸۲.۳	اثر تشویق‌کننده
۵۴.۰	۷۹.۱	۷۳.۴	پیش‌داوری	۴۲.۰	۴۲.۱	۲۷.۵	اثر ویژگی مثبت
۴۹.۰	۶۳.۱	۵۵.۴	منفی‌نگری	۵۸.۰	۹۴.۱	۸۲.۳	اینجا اختراع نشده
۵۶.۰	۸۶.۱	۵۵.۴	سوگیری محوشدگی عاطفه	۶۲.۰	۰۶.۲	۴۵.۴	کاهش ارزش واکنشی
۳۵.۰	۱۸.۱	۰۰.۵	قاعده اوج-پایان	۵۱.۰	۷۰.۱	۹۱.۳	اثر جاده آشنا
۴۵.۰	۵۰.۱	۴۵.۴	تسطیح و تیز کردن	۴۴.۰	۴۸.۱	۰۰.۴	حسابداری ذهنی
۶۰.۰	۰۱.۲	۴۵.۳	اثر اطلاعات غلط	۳۹.۰	۳۰.۱	۹۱.۴	مغلطه‌توسل به احتمال
۳۳.۰	۱۰.۱	۲۷.۳	اثر بازیابی متوالی	۴۳.۰	۴۳.۱	۶۴.۴	سوگیری عادی انگاری
۴۸.۰	۶۱.۱	۷۳.۳	اثر طول لیست	۴۹.۰	۶۲.۱	۶۴.۳	قانون مورفی
۵۴.۰	۸۱.۱	۰۹.۴	بی‌توجهی به مدت زمان	۵۶.۰	۸۶.۱	۰۹.۴	سوگیری مجموع صفر
۵۱.۰	۷۲.۱	۸۲.۴	اثر بعدی (وجهی)	۵۴.۰	۷۹.۱	۷۳.۴	سوگیری بقا
۵۵.۰	۸۳.۱	۸۲.۳	بازداری حافظه	۳۹.۰	۲۹.۱	۴۵.۴	اثر زیرجمع‌پذیری

۳۸.۰	۲۸.۱	۶۴.۴	اثر تقدم	۹۶.۱	۵۹.۰	۴۵.۳	اثر اسمی
۴۵.۰	۵۰.۱	۵۵.۴	اثر تأخر	۵۲.۰	۷۵.۱	۵۵.۴	عدد جادویی ۷+۲
۴۴.۰	۴۸.۱	۰۰.۴	اثر سرخ دادن بخشی	۳۸.۰	۲۸.۱	۶۴.۴	توهم شفافیت
۴۳.۰	۴۴.۱	۴۵.۴	اثر موقعیت رشته‌ای	۵۳.۰	۷۵.۱	۰۹.۴	نفرین دانش
۵۱.۰	۷۲.۱	۱۸.۴	اثر پسوند	۳۸.۰	۲۶.۱	۰۰.۴	توهم کانون توجه بودن
۴۳.۰	۴۴.۱	۵۵.۳	اثر سطوح پردازش	۴۹.۰	۶۳.۱	۴۵.۴	خطای انگیزه بیرونی
۵۱.۰	۷۲.۱	۱۸.۴	حواس‌پرتی	۵۷.۰	۹۰.۱	۲۷.۴	توهم عاملیت خارجی
۵۰.۰	۶۷.۱	۰۰.۴	اثر آزمون‌گیری	۵۶.۰	۸۵.۱	۶۴.۴	توهم بیش نامتقارن
۵۶.۰	۸۶.۱	۹۱.۳	اثر نوبت‌دهی	۵۵.۰	۸۴.۱	۲۷.۴	اثر تلسکوپی
۵۰.۰	۶۷.۱	۲۷.۵	اثر گویک	۶۳.۰	۱۱.۲	۴۵.۴	گذشته‌نگری مثبت
۵۳.۰	۷۵.۱	۰۹.۴	پدیده نوک زبان بودن	۵۷.۰	۹۱.۱	۵۵.۴	گذشته‌نگری نادرست

۵. نتیجه‌گیری و پیشنهادات

۵-۱. نتیجه‌گیری

هدف پژوهش حاضر، بررسی تأثیر سوگیری‌های شناختی در فرایند تصمیمات راهبردی امنیتی بود. تصمیمات راهبردی امنیتی شامل سه بعد «توصیف»، «تحلیل و تفسیر» و

«تصمیم‌گیری راهبردی» می‌شوند؛ نویسنده در این پژوهش بر بعد تصمیم‌گیری راهبردی و مؤلفه‌های آن تمرکز دارد.

پژوهش حاضر درصدد پاسخگویی به این پرسش اصلی بود که از میان ۱۷۸ سوگیری شناختی (طبق کدکس سوگیری‌های شناختی)، مؤثرترین آن‌ها بر بعد تصمیم‌گیری راهبردی کدام است تا مهم‌ترین سوگیری‌های شناختی از دیدگاه خبرگان امنیتی و علوم شناختی که باید در تصمیمات راهبردی امنیتی مورد توجه قرار گیرند، مشخص گردد.

همان‌طور که نتایج تحلیل میانگین رتبه‌ای داده‌های پژوهش نشان داد از دیدگاه خبرگان، تصمیم‌گیران و سازمان‌های امنیتی در هر بعدی از تصمیمات راهبردی دچار سوگیری‌های متفاوتی بودند و در هر بعد برخی سوگیری‌ها بیشترین و برخی کم‌ترین تأثیر را بر تصمیم‌گیری آن‌ها داشتند؛ لذا می‌توان بیان کرد که این سوگیری‌های شناختی می‌توانند در فرایند تصمیمات راهبردی امنیتی تأثیر داشته باشند.

طبق نتایج جدول (۲) در بعد تصمیم‌گیری راهبردی میانگین رتبه‌ای سوگیری اقتدار، اثر ایکیا، سوگیری تأیید، سوگیری اهمال، سوگیری هم‌نهشتی، لنگر انداختن، اثر زمینه، اثر قالب‌بندی، سوگیری تأیید خود و سوگیری انتظارات، بیشترین میانگین را داشته و به ترتیب مهم‌ترین سوگیری‌های شناختی ده‌گانه بر فرایند تصمیمات راهبردی امنیتی هستند. بنابراین، تصمیمات راهبردی امنیتی در بعد تصمیم‌گیری راهبردی به‌ترتیب بیشتر تحت تأثیر این سوگیری‌ها قرار دارند.

۲-۵. پیشنهادات

با توجه به اینکه پژوهش حاضر از لحاظ هدف کاربردی بوده، موارد زیر پیشنهاد می‌شود:

- ❖ در آینده با برگزاری نشست‌ها و جلسات تخصصی برای مدیران امنیتی در راستای شناخت مهم‌ترین سوگیری‌های شناختی و راهکارهای بهبود آن در بخشنامه‌ها، قوانین و ارتباطات با نیروها اقدام گردد.

- ❖ در پژوهش‌های آتی با در نظر گرفتن یک بحران اجتماعی خاص در کشور که به اختلال در امنیت داخلی منجر شده، سوگیری‌های شناختی رخ داده در تصمیمات قبل، حین و پس از بحران بررسی و استخراج شوند. با توجه به ادبیات موجود این

پژوهش این امکان وجود دارد که یک پرونده خاص در هر لایه‌ای از اهمیت - از جرائم خرد در محله‌ها تا بحران‌های اجتماعی پیچیده - مدنظر قرار گیرد و سپس از طریق مشاهده، گزارش‌ها و ارتباط با مدیران ارگان‌های امنیتی سوگیری‌های مؤثر در هر یک از ابعاد تصمیمات راهبردی، استخراج شوند و به‌طور خاص به آموزش و اصلاح آن سوگیری‌ها پرداخته شود.

منابع

الف - فارسی

- اکبری چرمهینی، صغرا؛ مولایی یساولی، مهدی؛ نظری‌فر، محسن؛ و شهرجردی، شهناز (۱۴۰۰). «سوگیری‌های شناختی در طول شیوع ویروس کرونا در جامعه ایران»، *روانشناسی سلامت*، ۱۰(۴۰)، ۶۲-۴۷.
- امیری، عبدالرضا (۱۳۹۱). «مطالعه فرایند و متغیرهای مؤثر بر امنیتی شدن بحران‌های اجتماعی در ایران»، *مطالعات مدیریت انتظامی*، ۷(۲)، ۲۳۷-۲۱۹.
- ایجابی، ابراهیم (۱۳۹۸). *آینده‌نگاری راهبردی فناوری‌های دفاعی پدافند هوایی ج.ا.ایران در افق ۱۴۲۰*، رساله دکتری آینده‌پژوهی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی^(ره) قزوین.
- ایجابی، ابراهیم؛ عیوضی، محمدرحیم؛ شیروانی ناغانی، مسلم؛ و رضایی، ایمان (۱۳۹۶). «مطالعه تطبیقی تعاریف متکثر از مفهوم میان‌رشته‌ای آینده‌نگاری راهبردی»، *مطالعات بین‌رشته‌ای دانش راهبردی*، ۲۹(۲۹)، ۱۹۴-۱۷۱.
- آل‌داود، سیدعلیرضا (۱۴۰۲). *هنر جنگ-شناختی در عصر هوش-مصنوعی + ۱۲۴ سوگیری شناختی*، تهران: نواندیشان دنیای کتاب.
- چهاردولی، عباس؛ پدرام، عبدالرحیم؛ دهقان، نبی‌اله؛ و علیزاده، عظیم (۱۳۹۹). «الگوی آینده‌نگاری راهبردی دفاعی»، *مطالعات مدیریت راهبردی دفاع ملی*، ۴(۱۴)، ۱۰۰-۶۷.
- حسینی، حسین (۱۳۸۶). «مدیریت احساس امنیت در جامعه»، *فصلنامه امنیت*، ۶(۲۱)، ۱۴۸-۱۱۱.
- خواجه‌وی، شکراله؛ علیزاده طلاتپه، وحید (۱۴۰۰). «اثر متغیرهای اقتصادی و حسابداری بر تصمیم‌های مالی مدیران با نقش خطاهای شناختی، مبتنی بر رویکرد پویایی‌شناسی سیستم»، *بررسی‌های حسابداری و حسابرسی*، ۲۸(۱)، ۷۹-۵۴.
- رستمی، محمود (۱۳۷۸). *فرهنگ واژه‌های نظامی*، تهران: ستاد مشترک ارتش جمهوری اسلامی ایران.
- سلطانی، فرزاد؛ محمدی‌منفرد، حسن؛ و جاودانی‌مقدم، مهدی (۱۴۰۱). «بررسی کاربرد جنگ شناختی در حوزه‌های عملیاتی سازمان ناتو»، *فصلنامه محیط‌شناسی راهبردی ج.ا.ایران*، ۶(۲۱)، ۱۷۸-۱۵۳.

- عبدالحمید، مهدی؛ دادرس، فرزاد (۱۳۹۸). «ارائه‌ی نوع‌شناسی خطاهای شناخت در فهم مسائل حکمرانی»، *اولین همایش ملی حکمرانی*، ۲۷-۱.
- علیزاده، عظیم (۱۴۰۰). «آینده‌نگاری راهبردی در امنیت داخلی: ارائه الگوی دوشاخه تدوین راهبرد»، *مطالعات مدیریت راهبردی دفاع ملی*، ۵(۲۰)، ۱۸۸-۱۶۳.
- کتولی‌نژاد، خدابخش؛ حسینی، محمد (۱۳۹۵). «تبیین مهارت مسئله‌یابی و تصمیم‌گیری در سازمان‌های حفاظتی و امنیتی»، *مطالعات حفاظت و امنیت انتظامی*، ۱۱(۴۰)، ۵۱-۸۶.
- کریمی‌مله، علی (۱۳۸۴). «شناسایی مرجع امنیت در رویکرد امنیت ملی امام خمینی^(د)»، *مطالعات راهبردی*، ۸(۳۰)، ۷۸۸-۷۶۵.
- مرادیان، بهنام (۱۴۰۲). «ذهن خطاکار: راهنمای کاربردی خطاهای شناختی که موجب تصمیم‌های اشتباه می‌شوند». تهران: برسم.

ب- انگلیسی

- Coombs, W Timothy; Laufer, Daniel (2018). "Global crisis management-current research and future directions", *Journal of International Management*, 24(3), pp.199-203.
- Dobson-Keeffe, Nigel; Coaker, Warren (2015). "Thinking more rationally: Cognitive biases and the joint military appreciation process", *Australian Defence Force Journal*, 197, pp.5-16.
- Ehrlinger, Joyce; Readinger, Wilson O; Kim, Bora (2016). "Decision-making and cognitive biases", *Encyclopedia of Mental Health*, 2, pp.5-12.
- Korteling, Johan E. Hans; Paradies, Geerte L; & Sassen-van Meer, Josephine P (2023). "Cognitive bias and how to improve sustainable decision making", *Frontiers in Psychology*, 14, pp.1129835.
- Paulus, David; de Vries, Gerdien; Janssen, Marijn; & Van de Walle, Bartel (2022). "The influence of cognitive bias on crisis decision-making: Experimental evidence on the comparison of bias effects between crisis decision-maker groups", *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 82, pp.103-379.
- Tversky, Amos; Kahneman, Daniel (1981). "The framing of decisions and the psychology of choice", *Science*, 211(4481), pp.453-458.